

UOT 82

FARS DİLİNDƏ MƏKAN ANLAYIŞININ İFADƏ OLUNMASINDA
QOŞMALARIN ROLU

A.KƏRİMOV, V.YÜZBAŞYEV

*Bakı Dövlət Universiteti**anarkarimov@bsu.edu.az, vusalyuzbashyev@gmail.com*

Məqalə fars dilində məkan anlayışının ifadə olunmasında qoşmaların roluna həsr olunmuşdur. Burada müasir fars dili ilə yanaşı, klassik fars dilində də qoşmaların məkan münasibətlərinin ifadəsindəki rolu öyrənilmişdir. Bundan əlavə, müasir fars dilində məkan mənalı qoşmaların keçdiyi tarixi inkişaf yolu tədqiq edilmiş və indiki dövrdə istisna hal kimi qəbul edilən mənalardan, əslində qədim və orta fars dilindən gəldiyi göstərilmişdir. Məqalədə, həmçinin müstəqil mənalı sözlərin qoşma kimi məkan bildirməsi araşdırılmışdır.

Açar sözlər: məkan, məkan münasibətləri, qoşmalar, qrammatik mənalər

Məkan anlayışı tarixən insanın şüurunda predmentlərin real məkan münasibətlərinin əks olunması nəticəsində yaranmışdır. Bununla yanaşı, məkan münasibətlərinin və formalarının dərk edilməsi qavrayışdan anlayışa, xüsusidən ümumiyyə doğru istiqamətdə getmişdir. Qavrayışın köməyiylə insan, məsələn, predmetlərin kənarında yerləşməsinə əks etdirir, başqa sözlə, müəyyən edir ki, istənilən predmet digər predmetdən kənarında, ondan uzaqda yerləşir, eyni zamanda onunla bir zaman çərçivəsində yerləşir, eyni zamanda onunla bir zaman çərçivəsində mövcuddur və qarşılıqlı toxunma və yanaşma vəziyyətində yerləşə bilər. Məkanın inikas formalarının inkişafı prosesində ayrı-ayrı məkan əlamətlərinin yalnız predmetlərdən yox, həm də digər məkan əlamətlərindən mücərrədləşdirilməsi baş verir. Belə ki, məsələn, ölçü haqqında anlayışın formalaşması bədənin forması kimi məkan əlamətindən mücərrədləşdirmə yolu ilə həyata keçirilir. Məkanın bədənlə müqayisə yolu ilə dərk olunan bütün konkret yaranma formaları yalnız müasir insanın hiss orqanları üçün yox, eyni zamanda onun əcdadları üçün də qavranıla bilirdi. Məkanın müxtəlif cəhətləri haqqında təsəvvür predmetlərin müxtəlif məkan münasibətlərində qavranılmasından inkişaf edir.

İbtidai insan hər dəfə hər hansı bir predmetin yerini müəyyən etmək istədikdə, o həmişə predmetin digər predmetlərə və özünə olan məkan münasi-

bətlərini müəyyən etməliydi. Bizi əhatə edən məkanı əks etdirmək üçün dil vəhidlərinin yaradılması çox mürəkkəb çoxşaxəli bir yoldur. Hər bir dilin məkan münasibətlərini ifadə etmək üçün xüsusi ifadə vasitələri vardır. Hind-avropa dillərində onlar ya qoşmaların sözlərə birləşməsi, yaxud önşəkilçilərin vasitəsilə fin-uqor dillərində sonqoşma konstruksiyaları ilə ifadə olunur [3, 174-175].

Fars dilində məkanın fərqli çalarları məhz qoşmalar vasitəsilə ifadə olunur. Məkan münasibətlərinin fars dilində ifadə olunmasında əsasən bu qoşmalar iştirak edir: در dər, به be, بر bər, تا ta

در önqoşmasının məkan anlayışının ifadə olunmasında rolu. Məkan mənalarının ifadə olunmasında iştirak edən qoşmalardan biri və bəlkə də ən fəal dər önqoşmasıdır. A.Kərimov dər önqoşmasının yerlik halın ifadə olunmasındakı rolundan danışarkən qeyd edir ki, fars dilinin inkişaf mərhələlərində dər önqoşması ilə yanaşı, onun digər fonetik variantı olan əndər də işlənir. Əndər (andar) qoşması orta fars dilində əsasən aşağıdakı mənalarda işlənmişdir:

1) məkan: a) hərəkətin obyektin daxilində baş verdiyini bildirir; b) arasında mənasında; c) mücərrəd isimlərlə işləndikdə mücərrəd məkan bildirir.

2) istiqamət bildirir və bu zaman hərəkətin xaricdən obyektin daxilinə doğru istiqaməti ifadə olunur [3, 181].

Mövzumuz qoşmalar yox, qoşmaların məkan münasibətlərinin ifadə olunmasında rolu ilə bağlı olduğundan onların yalnız məkanla bağlı xüsusiyyətlərinə toxunmağı daha məqsədəuyğun hesab edirik. Fars dilində dər در qoşması işləndiyi sözdən və mətndən asılı olaraq bir çox məkan çaları ifadə edə bilər. Məsələn:

پدر و مادر جوان هر سال اول تابستان خانه ای بزرگ در شمال نزدیک را مسر اجاره می کردند

Cavan ata-ana hər il yayın əvvəli şimalda Ramsər yaxınlığında böyük bir ev kirayəyə götürürdülər [10, 16].

همه در حیاط رفت و آمد می کردند.

Hamı həyətdə gəzişirdi [13, 9].

فرشته خودش را در اتاق شهاب زندانی کرده بود.

Fərəştə özünü Şahabın otağında həbs etmişdi [13, 177].

تا ظهر همه ی فامیل در خانه ی ما جمع شدند.

Günortaya qədər bütün qohumlar evimizdə toplaşdı [13, 177].

هدایای می خرید و با احایات آنها را در چمدان می چید.

Hədiyyələr alırdı və ehtiyatla onları çamadana yığırdı [13, 197].

با رنگ پریده به مادر که در آستانه ی در ایستاده بود نگاه می کرد.

Rəngiqaçmış şəkildə qapının astasında dayanan anaya baxırdı [13, 107].

پلیس سری تکان داد و باز در از دحام اطرافش گم شد.

Polis başını tərپətdi və yenə ətrafdakı izdiham içərisində itdi [13, 167].

سعی کردم قیچی را در چرخ ماشین فرو کنم.

Qayçını maşının təkərinə soxmağa çalışırdı [13, 23].

آن روز درخشان زمستانی، در هوای آزاد قدم زدیم.

O parlaq qış günü açıq havada gəzdim [13, 184].

Birinci cümlədə dər qoşması açıq (nisbətən) məkan bildirir, ikinci, üçüncü və dördüncü cümlələrdə bu qoşma məhdud məkan ifadə edir, beşinci cümlədə bu qoşma hərəkətin istiqamətini (yerləşmə mənası ilə birlikdə), altıncı cümlədə isə məhdud məkanı bildirir. Yeddinci cümlədə dər qoşması arasında, içərisində mənasını ifadə edir, səkkizinci cümlədə isə hərəkətin predmetin içərisində doğru istiqamətləri bildirir, sonuncu cümlədə isə bu qoşma açıq məkanı ifadə edir.

A.Kərimov klassik fars dilində در dər və اندر əndər qoşmasının ifadə etdiyi mənalara aşağıdakıları aid edir:

- 1) məkan bildirir: əşyanın, predmetin yerləşdiyi yer;
- 2) hərəkətin törədilmə yerini bildirir və bu zaman hərəkət feilləri ilə işlənir;
- 3) hərəkətin obyektin içərisində, daxilində baş verdiyini göstərir və bu mənə daha çox qoşmanın işləndiyi sözün və feilin leksik mənasından irəli gəlir;
- 4) məkan ifadə edən predmetin səthini, üzərini bildirmək üçün işlənir;
- 5) məcazi mənada məkan ifadə edir;
- 6) bəzən ۴ be önqoşması kimi hərəkətin obyektə doğru istiqamətini bildirir;
- 7) istiqamət mənasında bu qoşmalardan əsasən hərəkətin xaricdən daxilə doğru, istiqamətini bildirmək üçün istifadə olunur;
- 8) deliberativ münasibətlər ifadə edir;
- 9) zaman münasibətlərini ifadə edir; bu zaman qoşma ilə işlənən sözlər semantik cəhətdən zaman anlayışı bildirir və aşağıdakı hallar müşahidə olunur:
 - a) hərəkətin baş vermə zamanı, anına işarə edir
 - b) hərəkətin zamana görə davamlılığına işarə edir [3, 183-187].

Maraqlıdır ki, müəllif qoşmanın mənalarını verərkən onların başqa ifadə vasitələrinə də toxunur. Məsələn, hərəkətin obyektin içərisində, daxilində baş verdiyini göstərməsi mənasında başqa sözlər və qoşmalar da işlənir: فرود forud, درون dərun, اندرون əndərun [3, 185].

Müqayisələr nəticəsində məlum olur ki, müasir fars dilində də dər در qoşması bu mənalarda işlənə bilər.

۵ önqoşmasının məkan anlayışının ifadə olunmasında rolu. Məkan münasibətlərini ifadə edən qoşmalardan biri əz ۵ qoşmasıdır. A.Kərimov əz ۵ qoşmasının klassik fars dilində ifadə etdiyi mənalara aşağıdakıları aid edir:

- 1) iş və hərəkətin başlanğıc nöqtəsini bildirir;
- 2) əşyanın daxilindən başlayan hərəkət nöqtəsini bildirir;
- 3) hərəkətin əşyanın yanından keçməklə baş verdiyini bildirir;
- 4) səbəb mənası;
- 5) müqayisə-bənzətmə münasibəti;
- 6) deliberativ münasibətlər;
- 7) cins-növ münasibəti. Bu zaman əşyanın hazırlandığı materialı bildirir;
- 8) vasitə-alət mənası;

- 9) mənşə münasibəti;
- 10) hissə münasibəti;
- 11) zaman münasibəti [3, 199-204].

Deyinlənlərdən də görünür ki, əz ج qoşmasının əsas mənaları məhz məkanla bağlıdır.

A.Kərimov vasitəli təamamlığın ج qoşması ilə işlənməsini tələb edən feilləri leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı qruplara bölür:

1) uzaqlaşma, uzaq düşmə mənalı feillər və ya sözlərlə, bir qayda olaraq, vasitəli təamamlıqda ج önqoşması işlənilir;

2) qaçmaq, gözə görünməmək, gözdən itmək və s. mənalı feillərlə;

3) ayırmaq, ayrılma və s. mənalı feillərlə;

4) nə isə haqqında düşünmək, fikirli, əndişəli, qəmgin olma və s. kimi daxili həyəcan, qəmli hisslər ifadə edən feillərlə;

5) şadlıq, sevinc, fərəh kimi hisslər ifadə edən feillərlə;

6) yada salmaq, xatırlamaq, unutmamaq kimi mənalılar ifadə edən feillərlə;

7) qorxu, çəkinmə kimi anlayışlar ifadə edən feillərlə;

8) azadlıq, nicat tapmaq, qurtulmaq kimi mənalılar ifadə edən feillərlə;

9) pəşmanlıq, təəssüf kimi hisslər ifadə edən feillərlə;

10) nədənsə doyma, cana gəlmə (həm fiziki, həm də mənəvi cəhətdən) kimi anlayışlar ifadə edən feillərlə;

11) əsirgəmə mənasında دريغ داشتن feili ilə;

12) dolmaq mənalı ليريز شدن، پرسیدن، محلول شدن və s. kimi feillərlə;

13) nifrət, qəzəb və s. kimi hisslər ifadə edən feillərlə;

14) soruşmaq, sorğu-sual etmək, xəbər almaq və s. mənalı feillərlə;

15) utanc, xəcalət kimi hisslər ifadə edən feillərlə;

16) məlumat almaq, xəbərdar olmaq və ya əksinə xəbərsiz olmaq kimi mənalılar ifadə edən feillərlə;

17) predmeti başqa bir şəxsdən gizlətmə, saxlama kimi mənalı feillərlə;

18) təəccüb, heyrət kimi hisslər ifadə edən feillərlə;

19) acizlik, çarəsizlik kimi mənalılar ifadə edən feillərlə;

20) nədənsə çəkindirmək, saxlamaq, hərəkətdən qalmaq kimi mənalılarda işlənen feillərlə;

21) eşitmək, dinləmək mənalı شنیدن feili ilə;

22) başlamaq mənalı feillərlə;

23) üz çevirmək, dönmək, ehtiyat etmək kimi mənalılar ifadə edən feillərlə;

24) iqtibas etmə, məsləhətləşmə kimi feillərlə [3, 205-210].

Deyinlənlərdən belə nəticəyə gəlmək olar ki, əz qoşması zahirən məkan mənasından uzaqlaşmış görünsə də, əslində bir çox hallarda qoşma həqiqi və məcazi mənada məkan çalarını saxlayır.

Bu qoşma müasir fars dilində əsasən məkan mənası ifadə edir. Məsələn:

با این تصمیم بدون نگاه به اتومبیل کلید را از کیفش بیرون آورد.

Bu qərarla maşına baxmadan açarı çantasından çıxartdı [12, 252].

چند نفر از دوستان از در وارد شدند، بقیه دور آن ها را گرفتند.

Dostlardan bir neçə nəfər qapıdan içəri daxil oldu, qalanları onların ətrafını aldı [13, 5].

آخرین کارت او را از دستش قاپید و از پنجره بیرون انداخت.

Onun sonuncu kartını əlindən qapdı və pəncərədən bayıra atdı [10, 143].

می خواست از یک بلندی به اطراف نگاه کنم.

İstəyirdi bir yüksəklikdən ətrafa baxım [14, 182].

هیچ وقت از بالا درخت ها را ندیده بودم.

Heç vaxt yuxarıdan ağacları görməmişdim [13, 137].

دویدم و از اتاق صندلی کوچکم را آوردم.

Qaçdım və otaqdan kiçik stulumu gətirdim [13, 227].

حاضر نبود پایش را از تهران بیرون بگذارد.

Tehrandan çıxmağa hazır deyildi [10, 161].

رامین از پنجره به فرشته نگاه کرد.

Ramin pəncərədən Fərəştəyə baxdı [13, 78].

صدای پای پدرم هم از پشت سر آمد.

Atamın ayaq səsi də arxadan eşidildi [13, 32].

ما از دور شاهد این ماجرا بودیم.

Biz uzaqdan bu hadisənin şahidi olduq [13, 78].

از اتاق بیرون آمد.

Otaqdan çıxdı [13, 60].

به önqoşmasının məkan anlayışının ifadə olunmasında rolu. Məkan münasibətlərinin ifadə olunmasında iştirak edən qoşmalardan biri də be به qoşmasıdır. Bu qoşmanın ifadə etdiyi mənalara A.Kərimov aşağıdakıları aid edir:

1) Hərəkətin müəyyən bir yerə doğru istiqamətini bildirir və bu mənada məkan etibarilə istiqamət münasibəti ifadə etmiş olur. Bu funksiyada be önqoşması iki müxtəlif mənə ifadə edir: a) predmetin səthinə, üzərinə doğru hərəkəti bildirir:

که رستم به کوه هماون رسید و او را جهان دیده گودرز دید

من فردا شهر خواهم آمد و بیباغ خرمک نزول کرد

Bu mənada be önqoşmasının əvəzinə bir sıra hallarda başqa sözlərdən də istifadə olunur: سو، طرف، جانب، پیش:

b) be önqoşması hərəkətin predmetin daxilinə doğru istiqamətini bildirir.

شبا نگاه بقلان شهر رسیدم بخانه ی آشنایی فرود آمدم

زمان تا زمان پیش من بگذری

به حجره در آیی به من تنگری

Be önqoşması bu mənəni cümlədə işlənən digər sözlərin vasitəsilə ifadə edir, burada, əlbəttə, birinci növbədə, cümlənin xəbərində ifadə olunan feilin leksik mənəsi, be önqoşmasının işləndiyi sözün semantikasına böyük rol oynayır.

2) Bəzən be önqoşması məcazi mənada istiqamət ifadə etmək üçün işlənir.

3) Hərəkəti, hadisənin baş verdiyi məkanı bildirir.

4) Hərəkətin baş verdiyi zamanı bildirir.

5) Hərəkətin baş vermə vasitəsi və ya alətini ifadə edir.

6) Bölünmə, paylanma zamanı predmetin hansı hissələrə bölünməsi, paylanmasına işarə etmək üçün işlənir.

7) Dərəcə zərfliklərinin təşəkkülündə iştirak edir və s. [3, 150-167].

A.Kərimov vasitəli tamamlığın *به* be önqoşması ilə işlənməsini tələb edən feilləri leksik-semantik xüsusiyyətlərinə görə aşağıdakı qruplara bölür:

1. *به* önqoşması mənaca, ümumiyyətlə, feilin ifadə etdiyi hərəkətin yönəldiyi istiqaməti bildirir. *به* önqoşması ilə işlədilən vasitəli tamamlıqların bir qismi feilin hərəkətinə bu və ya digər şəkildə məruz qalan qeyri-müstəqim obyektini bildirir. Feilin hərəkəti obyektə yönəlir və ondan müstəqim, ya məcazi mənada bu və ya başqa dəyişiklik törədir. Mənaca belə feillər təsirli feillərə yaxındır;

2. hissi fəaliyyət ifadə edən feillərlə işlənən tamamlıq feilin təsiri ilə *به* önqoşması ilə işlənir. Bu feillərə *مایل شدن، اعتماد کردن، اهمیت دادن، توجه کردن، میل* *به* *چشم دوختن* *دل بستن،* *کردن* və s. kimi feillər aiddir;

3. hərəkət feilləri ilə işlənir. Bu zaman qoşma ilə işlənən isimlər hərəkətin son nöqtəsini bildirir. *آمدن، رسیدن، رفتن* və s.;

4. bağlılıq, adət, məşğuliyyət, inam, istinad kimi anlayışlar ifadə edən feillər;

5. yanaşma, yaxınlaşma, çatma, nail olma, birləşmə kimi anlayışları ifadə edən feillərlə: *نزدیک شدن، رسیدن* və s.;

6. dəyişmə, bir haldan başqa bir hala çevrilmə kimi anlayışları ifadə edən feillərlə: *تبدیل گردیدن، میدل شدن* ;

7. vermək, təqdim etmək, həvalə etmək, təslim etmək və s. kimi feillərlə;

8. hər hansı bir şəxsə ehtiyac, asılılıq kimi anlayışları ifadə edən feillərlə [3, 168-170].

به qoşması ilə işlənən feillərin leksik- semantik xüsusiyyətlərinə nəzər saldıqda görürük ki, onların bir çoxunun semantikasında məkan çalarları vardır. Bu sintaktik əlaqə, başqa sözlə, bir qrup feillə *به* qoşmasının işlənməsi onlar arasında mövcud olan mənə əlaqəsinin formal təzahürüdür.

Beləliklə, *به* önqoşması əksər hallarda məkan münasibətlərinin ifadə olunmasında iştirak edir. Bu aşağıdakı cümlələrdə aydın şəkildə görünür.

اگر بعد از این مدت به هیچ عنوان از اون راضی نبودی، به راحتی به خانه ی خودت برمی گردی.

Əgər bu müddətdən sonra heç cür ondan razı qalmasan rahatlıqla öz evinə qayıdarsan [12, 22].

مهندس در اتاق را باز کرد و یک گام به داخل گذاشت.

Mühəndis otağın qapısını açdı və içəri bir addım atdı [9, 0].

وقتی در اتاق را پشت سرم بستم و به آن تکیه دادم، نفس نفس می زد.

Otağın qapısını arxamca bağlayıb ona söykəyəndə *təngnəfəs* idim [13,5].

به خانه ی همسایه سرک کشیدم.

Qonşunun evinə boylandım [13, 281].

خسرو را به خانه فرستادند تا اگر فرشته آمد یا تلفنی شد جواب بدهد.

Xosrovu evə göndərdi ki, əgər Fərəştə gəlsə və ya zəng olsa cavab versin [13, 115].

خود را به میز رساندم.

Özümü stola çatdırdım [13, 54].

سرم را به پله تکیه دادم.

Başımı pilləkənə söykətdim [13, 116].

او با دست به میل روبرویش اشاره کرد تا بنشینیم.

O, əli ilə işarə etdi ki, qarşıdakı kreslodə oturum [13, 295].

هر چه را که روی میز بود به زمین پرت کرد.

Stolun üstündəki hər şeyi yerə çırpdı [13, 54].

اجازه گرفتم از روی بام به طلوع خورشید نگاه کنم.

Damin üstündən günəşin doğmasına baxmaq üçün icazə aldım [14, 182].

بر önqoşmasının məkan anlayışının ifadə olunmasında rolu. بر bər önqoşması da məkan ifadə edən qoşmalardan biridir. Bu qoşma əsasən obyektin predmetin üzərinə, üstü məfhumunu ifadə edir.

پرندە ی زیبایی بر شاخه ی درخت نشسته بود.

Gözəl bir quş ağacın budağında (budaq üzərində) oturmuşdu [14, 185].

عکسی بر دیوار نصب بودند.

Divara bir şəkil yapışdırmışdılar. (vurmuşdular) [14, 202].

Məkan münasibətlərinin ifadə olunmasında iştirak edən qoşmalardan biri ta ta qoşmasıdır. Bu qoşma əsasən son həddi (məkan və zamana görə) bildirir.

Məsələn:

بیشتر دانش آموزان از خانه تا مدرسه پیاده می روند.

Şagirdlərin çoxu evdən məktəbə qədər piyada gedirlər [11, 208].

امیر محمد تا کنار ماشین همراهیمان کرد.

Əmir Məhəmməd maşının yanına qədər bizi yola saldı [9, 166].

Müstəqil mənalı sözlərin məkan anlayışının ifadə olunmasında rolu.

Fars dilində qoşmalarla yanaşı bir qrup müstəqil mənalı sözlər vardır ki, qoşma kimi işlənir və bu sözlərin əksəriyyəti məkanla bağlıdır və məkanın dəqiq çar-larlarını ifadə edir. Qoşma kimi işlənən sözlər mənanın daha dəqiq ifadə olunması üçün qoşmalarla bir tərkibdə işlənir. Məsələn:

رو (ی)، از رو (ی)، به رو (ی)، بر رو (ی)

کنار، از کنار، به کنار، در کنار

زیر، در زیر، به زیر، از زیر

پیش، در پیش، از پیش

میان، در میان، از میان، به میان

پشت، از پشت، به پشت، در پشت

بالا، بر بالای، در بالای، از بالای

دنبال، به دنبال

سوی، به سوی

طرف، به طرف

تو (ی)، به توی، از توی

سر...

هر چه را که روی میز به زمین پرت کرد.

Stolun üstündəki hər şeyi yerə atdı [13, 54].

اجازه گرفتم که از روی بام به طلوع خورشید نگاه کنم.

Damin üstündən günəşin doğmasına baxmaq üçün icazə aldım [14, 182].

ظرف ها را از روی میز جمع کرد و در ظرف شویی گذاشت.

Qabları stolun üstündən yığışdırdı və qabyuyanın içərisinə qoydu [13, 110].

در حالی که به سختی از روی میبل بلند می شد به سوی کشوی میزش رفت.

Çətinliklə kreslodan duraraq stolun gözünə tərəf getdi [12, 386].

روی زمین دراز کشیدم و از زیر در نگاه کردم.

Yerə uzandım və qapının altından baxdım [13, 204].

روی چمن جلوی خانه ی زیرآفتاب دراز کشیدم.

Günəşin altında evin qabağındakı otluğun üzərində uzandı [10, 158].

اتاقم بنفش کم رنگ با شکوفه های سفید بهاری بود که خودم روی دیوار نقاشی کرده بودم.

Otağım ağ bahar qönçələri ilə açıq bənövşə üzərində idi ki, özüm divar üzərində çəkmişdim [68, 29].

او خودش را روی تخت انداخت و با صدای بلند گریه کرد.

O özünü taxtın üzərinə atdı və yüksək səslə ağladı [13, 90].

یلدا به اجبار از روی صندلی بلند شد و به دنبال حاج رضا اتاق را ترک کرد.

Yəlda məcburən stuldan qalxdı və Hacı Rzanın arxasınca otağı tərk etdi [12, 7].

غذا روی گاز بود.

Yemək qazın üstündə idi [9, 99].

بعد از صبحانه زن مشغول جمع آوری وسایل روی میز شد.

Səhər yeməyindən sonra qadın stolun üstündəki qabları yığmaqla məşğul idi.

ru sözü vasisilə yaranan رو به رو sözü də fars dilində bir neçə nitq hissəsi vəzifəsində çıxış edərək məkan bildirir.

او با دست به میبل رو بررویش اشاره کرد تا بنشینم.

O, Əli ilə üzbəüz kresloya işarə etdi ki, oturum [12, 395].

ترسیدم که با ماشین رو به رو تصادف کنیم.

Qorxdum ki, qarşıdakı (üzbəüz) maşınla toqquşum [9, 159].

پوستر توسط پسر دانشجویی که رو به رو یلدا ایستاده بود کشیده شد.

Puster Yəlda ilə üzbəüz dayanmış tələbə oğlan tərəfindən çəkildi [12, 103].

Birinci və ikinci cümlələrdə rubere رو روبه sözü təyin (sifət) funksiyasında işlənmişdi və hər iki funksiyada bu söz məkan mənası ifadə edir və məkana görə sözləri və ümumilikdə fikri dəqiqləşdirir, daha da müəyyən edir.

شب مثل دزدها سر دفتر تلفن مامان رفتم.

Gecə oğrular kimi ananın telefon kitabçasına tərəf getdim [9, 47].

خوشبختانه سر راه به کسی برخورد نکردم.

Xoşbəxtlikdən yolda heç kimlə qarşılaşmadım [9, 364].

مادر شادی را سر جاییش گذاشت.

Ana Şadini yerinə qoydu [13, 115].

مادر هم از وقتی که مجددا سرکار رفت حالش خیلی بهتر شد.

Ana da yenindən iş getdiyi vaxtdan halı daha yaxşıladı [13, 279].

زنگ بعد از سر کلاس مهندس اعلام کرد که اسامی روی برگه ها را می خواند و صاحب برگه برای گرفتن بلند شود.

Sonrakı zəng sinifdə mühəndis elan etdi ki, vərəqlər üzərindəki adları oxuyacaq və vərəq sahibi götürmək üçün ayağa qalxsin [9, 7].

در حالی که زیر پتو می خزید، احساس بهتری داشت.

Ədyalın altına girəndə daha yaxşı hisslər keçirirdim [12, 292].

سرم را زیر پتو کردم.

Başımı ədyalın altına soxdum [13, 26].

فکر می کنن زیادی زیر آفتاب بودی لپ هات سوخته.

Elə bilirlər günəş altında çox olmuşam yanaqlarım yanıb [9, 186].

بیست و سه روز در اتاق زیر پله بودم.

İyirmi üç gün pilləkənin altındakı otaqda idim [13, 22].

بالش زیر موش را به طرف او پرتاب کرد.

Başımın altındakı balışı ona tərəf atdı [10, 91].

Yekun. Fars dilində məkan anlayışının ifadə olunmasında qoşmaların rolu adlı məqalədə fars dilçiliyi üçün bir sıra yeniliklər öz əksini tapmışdır ki, bunlar aşağıdakılardan ibarətdir:

1) İlk dəfə olaraq, qoşmalar məkan münasibətlərinin ifadə olunması vasitəsi kimi tədqiqata cəlb edilmişdir;

2) Məkan münasibətlərinin ayrı-ayrı çalarlarının ifadəsində qoşmaların rolu tədqiq edilmişdir;

3) önqoşması açıq və məhdud məkan çalarlarını ifadə edir. Həmçinin istiqamət, iki predmetin arasında, içərisində, predmetin içərisinə doğru məkan çalarlarını özündə əks etdirir;

4) önqoşmasını məkanın, demək olar ki, əksər mənalarını bildirməklə yanaşı, bəzən digər məkan mənalı qoşmaların yerində də işlənir;

5) önqoşması da hərəkəti, hadisənin baş verdiyi məkanı bildirir. Bundan əlavə, bu önqoşma mənaca, ümumiyyətlə, feilin ifadə etdiyi hərəkətin yönəldiyi istiqaməti bildirir;

6) bər önqoşması da məkan ifadə edən qoşmalardan biridir. Bu qoşma əsasən obyektin predmetin üzərinə, üstü məfhumunu ifadə edir.

7) Müstəqil mənalı sözlər də qoşma funksiyasında işlənərkən, məkanın müxtəlif çalarlarını ifadə edir.

ƏDƏBİYYAT

1. Ələkbərova A.Ə., Firdovsinin "Şahnamə" əsərində "dər" önqoşmasının ifadə etdiyi funksiyalar, 65-76// Elmi konfransın materialları. Bakı: BDU, 2001, 150 s.
2. Əlizadə H., Fars dilində ərəb ünsürləri. Bakı: ADU, 1969, 43 s.
3. Kərimov A.. Hal münasibətlərinin fars dilində ifadə vasitələri. Bakı, 2006, 244 s.
4. Kərimov A.. Urdu dilinin qrammatikası. Bakı, 2010, 400 s.
5. Zülfüqarova F.İ.. Fars dilində qoşmalar və onların hüdudunun müəyyənləşdirilməsi meyarı, 38-45// Elmi əsərlər, № 2. Bakı: ADU, 1973, 90 s.
6. Zülfüqarova F.İ., Fars dilində qoşmalar və onların ifadə etdiyi məna münasibətləri (birinci məqalə) 50-59// Elmi əsərlər, №. Bakı: ADU, 1974, 85 s.

7. Zulfüqarova F.İ. Fars dilində qoşmalar və onların ifadə etdiyi məna münasibətləri (ikinci məqalə). 20-31 // Elmi əsərlər, №2. Bakı: ADU, 1974, 84 s.
8. Zulfüqarova F.İ., Fars dilində qoşmalar və onların sintaktik vəzifələri haqqında, 20-29 // Elmi əsərlər, №1. Bakı: ADU, 1975, 90 s.
9. پرېما سراب، وقتي بزرگ شدم، تهران، ۱۳۹۰، ۴۲۸ ص.
10. ترقی گلی، اتفاق، تهران، نیلوفر، ۱۳۸۹، ۳۰۲ ص.
11. رامین خدائی، از محبت خارها گل می شود، تهران، نشر البرز، ۱۳۷۸، ۳۲۶ ص.
12. ریاحی مریم، همخونه، تهران، پرسمان، ۱۳۹۲، ۴۵۸ ص.
13. صنّیعی پرینوش، پدر آن دیگری، تهران، روزبهان، ۱۳۸۳، ۲۸۹ ص.
14. نسرین قدریری (کافی)، حاکم کیست؟ حاکم چیست؟، تهران، نشر پیکان، ۱۳۷۸، ۳۸۹ ص.

РОЛЬ ПРЕДЛОГОВ В ВЫРАЖЕНИИ КОНЦЕПЦИИ ПРОСТРАНСТВА В ПЕРСИДСКОМ ЯЗЫКЕ

A.KERIMOV, V.YUZBASHEV

РЕЗЮМЕ

Статья посвящена роли предлогов в выражении концепции пространства в персидском языке. Здесь, наряду с современным персидским, рассматривается роль предлогов в выражении пространственных отношений в классическом персидском языке. Кроме того, было изучено историческое развитие пространственных предлогов в современном персидском языке, и было показано, что значения, которые в наше время считаются исключением, на самом деле происходят из древнего и средневекового персидского. В статье также исследуется пространственное выражение слов с независимыми значениями в качестве предлогов.

Ключевые слова: пространство, пространственные отношения, предлоги, грамматические значения

THE ROLE OF PREPOSITIONS ON EXPRESSION OF SPATIAL CONCEPT IN PERSIAN

A.KERIMOV, V.YUZBASHYEV

SUMMARY

The article is an investigation on the role of prepositions in the expression of the spatial concept in Persian. In addition to the modern Persian language, the role of prepositions in the expression of spatial relations in classical Persian was also studied. Moreover, the historical development of spatial prepositions in Persian was also investigated. It was indicated by the fact that the meanings considered as an exception come from ancient and medieval Persian. The article also includes the research on the spatial expression of lexical words as prepositions.

Keywords: space, spatial relation, preposition, grammatical meanings